

ФИЛОЛОГИЯ

УДК 81'282.2 (476.7)

ФАНЕТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ГАВОРАК ВЕРХНЯГА НАД'ЯСЕЛЬДЗЯ

А.А. БОСАК¹, В.М. БОСАК²

¹Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт,
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь, bosakalena@tut.by

²Палескі дзяржаўны ўніверсітэт,
г. Пінск, Рэспубліка Беларусь, bosak1@tut.by

УВОДЗІНЫ

Памежжа Брэсцка-Пінскага Палесся, яго гаворкі, матэрыяльная і духоўная культура насельніцтва знаходзіцца ў цэнтры ўвагі даследчыкаў ужо значны час. Аднак цікавасць да гэтага рэгіёна не толькі не спадае, а, наадварот, павялічваецца, у тым ліку і ў апошнія гады. Пры гэтым зона моўных міждыялектных кантактаў і дыялектных ўзаемаўплываў Брэсцка-Пінскага Палесся і Панямоння, куды і адносіцца тэрыторыя Верхняга Над'ясельдзя (Пружанскі раён Брэсцкай вобласці і яго сумежжа), з'яўляецца вельмі цікавай для правядзення мовазнаўчых даследаванняў. Сумежныя гаворкі адрозніваюцца разнастайнасцю мясцовых асаблівасцей, даследаванне якіх мае важнае значэнне для гісторыі і развіцця беларускай мовы і іншых славянскіх моў [1–8].

МЕТОДЫКА І АБ'ЕКТЫ ДАСЛЕДАВАННЯ

Фактычны матэрыял збіраўся на тэрыторыі Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці (асноўная частка даследавання) і на сумежнай тэрыторыі Бярозаўскага, Івацэвіцкага, Камянецкага, Кобрынскага раёнаў Брэсцкай вобласці, Ваўкавыскага, Зэльвенскага, Свіслацкага і Слонімскага раёнаў Гродзенскай вобласці. Усяго абследаваны гаворкі жыхароў 231 населенага пункта, з іх у Пружанскім раёне – 214, Бярозаўскім – 6, Свіслацкім – 5, Ваўкавыскім – 1, Зэльвенскім – 1, Івацэвіцкім – 1, Камянецкім – 1, Кобрынскім – 1, Слонімскай раёне – 1 населены пункт.

Апытванне праводзілася па спецыяльна распрацаванай праграме, якая ўключала 40 пытанняў па фанетыцы. Па выніках праведзеных даследаванняў складзена 30 фанетычных карт [2–3].

У дадзенай рабоце пры аналізе фанетыкі разглядаюцца асобныя асаблівасці вакалізму і кансанантызму, якія дазваляюць вылучыць даследуемыя гаворкі Верхняга Над'ясельдзя як у параўнанні з нарматыўнай беларускай мовай, так і паміж сабой. Фанетычныя асаблівасці, тоесныя з літаратурнай беларускай мовай, у дадзенай рабоце дэталёва не разглядаюцца, так як яны дастаткова поўна адлюстраваны ў іншых навуковых працах.

У сістэме вакалізму разглядаецца рэалізацыя этымалагічных (гістарычных) гукаў у даследуемых гаворках; паказваецца пашырэнне галосных, якія вымаўляюцца на месцы былых гістарычных гукаў; апісваюцца словаформы, у якіх прадстаўлены адпаведныя галосныя гукі.

Кансанантызм апісваецца ў наступным парадку: мяккасць, «паўмяккасць» і цвёрдасць зычных гукаў, якія разглядаюцца наступнымі групамі: губныя [б], [п], [м], [в], зубныя /пярэднеязычныя/ [л], [з], [с], [н], [д], [т] і мяккія [дз'], [ц'], заднеязычныя [г], [к], [х], зычны [р], шыпячыя [ж], [ч], [ш], зычны [ц], губны [ў] /нескладовы/, асіміляцыя па глухасці, фанетычнае падаўжэнне, прыстаўныя /пратэтычныя/ гукі [в], [г].

ВЫНІКІ І ІХ АБМЕРКАВАННЕ

Вакалізм. Галосны а. Вядомы ўсім даследуемым гаворкам. Этымалагічны гук *а захавалася ва ўсіх гаворках: *травá, брато́к, замо́к*.

Найбольш шырока галосны [а] ўжываецца ў гаворках паўночнай і заходняй частак Пружанскага раёна. Тут ён вымаўляецца ў наступных пазіцыях: у пераднаціскных складах на месцы этымалагічнага *о пасля цвёрдых зычных: *галава́, малако́*; у першым складзе перад націскам на месцы этымалагічных *е, *Ѣ пасля губных зычных: *м'ашо́к, машо́к, в'адро́, вадро́, в'асна́, васна́*; у

першым пераднаціскным складзе ў адпаведнасці з былым *е пасля пярэдняязычных *д, *т, *з, *с, *н: з'амл'а, с'астра́; на месцы былога *е ў ненаціскных складах: с'адз'еў, зл'ак'аўс'а, з'а́йац.

У некаторых гаворках на захадзе на месцы *е ў першым пераднаціскным складзе пасля пярэдняязычных *з, *с вымаўляецца гук сярэдня паміж [а] і [е]: з'а^емл'а, с'а^естра́.

У слове 'пята' галосны [а] ўжываецца на месцы былога *е ў пераднаціскным складзе ў большасці гаворак даследуемага рэгіёна (за выключэннем гаворак невялікай паўднёва-заходняй часткі рэгіёна і астраўной гаворкі в. Вітараж): п'амá, п'ямá.

У словах 'бераг', 'вечар' [а] вымаўляецца ў паслянаціскных складах у гаворках паўночнай часткі і ў некаторых гаворках на захадзе рэгіёна: в'эчар, б'эраг, вэчар, бэраг.

У прыназоўніку-прыстаўцы *пад, пад-* галосны [а] вымаўляецца ў гаворках паўночнай і заходняй частак вывучаемага рэгіёна: пад лаўкай, пад лаўкайу, падн'ала́.

Галосны [а] таксама пашыраны ва ўжыванні ў даследуемых гаворках прылягаючых Свіслацкага, Ваўкавыскага, Зэльвенскага, Слонімскага і Івацэвіцкага раёнаў. Тут ён вымаўляецца на месцы *о ў пераднаціскных складах пасля цвёрдых зычных: малако́, галава́; у адпаведнасці з этымалагічнымі *е, *б ў першым пераднаціскным складзе пасля губных: м'ашо́к, в'адро́; на месцы *е ў першым пераднаціскным складзе пасля пярэдняязычных *д, *т, *з, *с, *н: з'амл'а, с'астра́; на месцы былога *е ў ненаціскных складах: с'адз'еў, зл'адз'еў, з'а́йац.

Галосны о. Этымалагічны *о захоўваецца ў пераднаціскных і паслянаціскных складах пасля цвёрдых зычных у большасці гаворак, у прыватнасці цэнтральнай, паўднёва-ўсходняй, паўднёвай і паўднёва-заходняй частак даследуемага рэгіёна, а таксама на поўначы ў гаворках в. Ласасін (Палешукі) і в. Вітараж: голова́, молоко́, доро́га. Таксама галосны [о] вымаўляецца ў вышэй адзначанай пазіцыі ў прылягаючых Бярозаўскім, Камянецкім, Кобрынскім раёнах. У канцавых адкрытых складах этымалагічны *о захаваўся ва ўсіх гаворках: дз'а́дз'ко, д'а́д'ко, ба́ц'ко, ба́т'ко.

У новых закрытых складах пад націскам былы гук *о вымаўляецца ў гаворках паўночнай, заходняй і часткова цэнтральнай частак даследуемага рэгіёна: воз, кон', стог.

Галосны [о] на месцы *ь ў спалучэнні *тырт вымаўляецца толькі ў гаворках паўночнай часткі Верхняга Над'ясельдзя, акрамя гаворак вв. Залéскі Бор, Гу́та, Ласасін (Палешукі), Вітараж: м'о́рзлы, цв'о́рды.

На месцы паслянаціскага галоснага *е ў словах 'бераг', 'вечар' гук [о] зафіксаваны ў гаворках цэнтральнай, паўднёва-ўсходняй і паўднёва-заходняй частак рэгіёна, а таксама на поўначы ў гаворках вв. Ласасін (Палешукі) і Вітараж: в'эчор, вэчор, б'эрог, бэрог.

У слове 'авёс' галосны гук [о] на месцы *е вымаўляецца ў гаворках практычна на ўсёй даследуемай тэрыторыі, акрамя ўкраінных гаворак паўднёвага захаду і невялікага арэала на паўночным усходзе рэгіёна: ав'о́с, авйо́с, ов'о́с, овйо́с.

У слове 'мёд' [о] адзначаны ў гаворках паўночнай часткі вывучаемай тэрыторыі, акрамя гаворак в. Ласасін (Палешукі) і в. Вітараж: м'о́д.

У прыназоўніку-прыстаўцы *пад, пад-* галосны [о] вымаўляецца ў гаворках пераважна цэнтральнай і паўднёва-ўсходняй частак рэгіёна, на поўначы – у маўленні жыхароў в. Ласасін (Палешукі) і в. Вітараж: пад лаўкойу, падн'ала́.

Дыфтонг [yo]. Вымаўляецца працяжна. Адзначаны на месцы этымалагічнага *о ў новых закрытых складах пад націскам у гаворках цэнтральнай і паўднёва-ўсходняй частак даследуемага рэгіёна, а таксама на поўначы ў гаворцы жыхароў в. Ласасін (Палешукі): вуоз, куон', стуог.

Галосны у. Этымалагічны гук [у] захаваўся ва ўсіх гаворках: суп, кусо́к, кап'уста.

Галосны [у] вымаўляецца ў новых закрытых складах пад націскам на месцы былога *о ў некаторых гаворках на паўднёвым захадзе Пружанскага раёна: вуз, кун', стуг, вун.

У даследуемых гаворках на паўднёвым захадзе рэгіёна галосны [у] зафіксаваны спарадычна на месцы *а ў слове 'авёс': увэ́с.

Галосны [у] вымаўляецца ва ўсіх паўднёва-заходніх гаворках у прыназоўніку-прыстаўцы *пад, пад-*: пуд ла́вкойу, пудн'ала́.

У некаторых гаворках на паўднёвым захадзе даследуемага рэгіёна галосны [у] вымаўляецца ў слове 'многа': мну́го.

Галосны е. Галосны [е] ўласцівы ўсім гаворкам даследуемага рэгіёна. Але ў розных гаворках пераход галоснага адбыўся па-рознаму. На месцы этымалагічнага *е і былога *б ў першым пераднаціскным складзе пасля губных зычных ён паслядоўна захоўваецца ў гаворках цэнтральнай і паўднёва-ўсходняй частак рэгіёна: м'ешо́к, в'едро́, п'есо́к, мэшо́к, вэдро́, пэсо́к. У адзначаных гаворках [е] вымаўляецца таксама на месцы *е ў першым пераднаціскным складзе пасля пярэдняязычных *з, *с, *д, *т: з'емл'а, с'естра́, зэмл'а, сэстра́.

На месцы *е ў першым пераднаціскным складзе пасля *н [е] вымаўляецца ў гаворках цэнтральнай (часткова), паўднёва-ўсходняй, паўночнай (часткова ў заходняй зоне) частак вывучаемага рэгіёна, а таксама ў маўленні жыхароў вв. Брады і Шчарчо́ва на паўднёвым захадзе Пружанскага раёна: *н'ема́, н'е зна́йу, нэма́, нэ зна́йу*.

Галосны [е] на месцы націскага *Ѣ вымаўляецца ў гаворках паўночнай, заходняй і часткова цэнтральнай частак Верхняга Над'ясельдзя: *л'ес, л'это, с'ено*.

Галосны [е] на месцы *ь ў спалучэнні *ѣrt вымаўляецца амаль ва ўсіх гаворках, акрамя гаворак паўночнай часткі рэгіёна: *мэ́рзлы, твэ́рды, м'э́рзлы, цв'э́рды*.

На месцы этымалагічнага *ь ў паслянаціскных складах пасля мяккіх зычных галосны [е] вымаўляецца ва ўсіх гаворках: *хло́п'ец, хло́п'ец', па́л'ец, па́л'ец'*.

У многіх гаворках, у прыватнасці цэнтральнай, паўднёва-ўсходняй і паўднёва-заходняй частак даследуемага рэгіёна [е] вымаўляецца на месцы этымалагічнага *ѣ ў ненаціскных складах: *зл'ека́ўса, гл'едз'э́ў, за́ец*.

У слове 'пя́та' [е] адзначаны на месцы *ѣ ў першым пераднаціскным складзе ў маўленні жыхароў в. Ві́тараж: *пэ́та*.

У словах тыпу 'вечар', 'бераг' у паслянаціскных складах гук [е] вымаўляецца ў гаворках захаду Верхняга Над'ясельдзя: *в'э́чэр, вэ́чэр, б'э́рэг, бэ́рэг*.

У слове 'ме́д' [е] вымаўляецца ў гаворках амаль ўсёй тэрыторыі, за выключэннем гаворак поўначы даследуемага рэгіёна: *ме́д*.

У слове 'авэ́с' [е] вымаўляецца ў некаторых гаворках паўночнага ўсходу і паўднёвага захаду рэгіёна: *ав'э́с, овэ́с, увэ́с*.

Дыфтонг [іе]. Вымаўляецца працяжна. Дыфтонг [іе] на месцы націскага *Ѣ вымаўляецца ў гаворках цэнтральнай і паўднёва-ўсходняй частак рэгіёна, а таксама на поўначы ў маўленні жыхароў в. Ласасі́н (Палешукі): *л'іес, л'іето, с'іено*.

Галосны і. Ужываецца ва ўсіх гаворках. Ранейшы *і захоўваецца ў большасці гаворак: *хадз'і́ц', хадз'і́ц'і, хадз'і́ц'і, м'і́ска, п'і́ла, в'і́шн'а*. У гаворках на паўднёвым захадзе, а таксама на паўднёвым усходзе даследуемага рэгіёна *і не захаваўся, паколькі зычныя перад ім ацвярдзелі і былы гук *і перайшоў у [ы] /*ходы́ты, пы́ла, вы́шн'а*/. Выключэнне складае пазіцыя пасля мяккага *л: *л'і́на, кол'і́*.

На месцы іншых этымалагічных галосных [і] ўжываецца ў пэўных пазіцыях. На месцы націскага *Ѣ [і] вымаўляецца ў гаворках на паўднёвым захадзе Верхняга Над'ясельдзя: *л'іс, л'іто, с'іно*.

Як адзінкавы выпадак, адзначаецца вымаўленне гука [і] на месцы *е ў першым пераднаціскным складзе пасля прэдняязычных *з, *с у гаворцы в. Стараво́ля: *з'і́мл'а, с'і́стра*.

Галосны [і] на месцы *е ў першым пераднаціскным складзе пасля *н вымаўляецца ў гаворках заходняй, часткова цэнтральнай і паўночна-ўсходняй частак вывучаемага рэгіёна: *н'і́ма, н'і́ зна́йу*.

У некаторых гаворках паўднёва-заходняй часткі рэгіёна і ў маўленні жыхароў в. Ві́тараж [і] адзначаны на месцы *о ў новых закрытых складах пад націскам: *в'і́з, к'і́н*'.

У спалучэннях *гы, *кы, *хы галосны [і] вымаўляецца амаль ва ўсіх гаворках даследуемага рэгіёна: *до́рог'і, да́раг'і, ка́ро́тк'і, ко́ро́тк'і*. У некаторых гаворках на паўднёвым захадзе вымаўляецца галосны, сярэдні паміж [ы] і [і]: *до́рог'ы́, ко́ро́тк'ы́*'.

Спарадычна на паўднёвым захадзе рэгіёна [і] адзначаны на месцы *о ў націскным складзе ў слове 'мно́га': *мн'і́го* /в. Шчарчо́ва/.

Галосны ы. Характэрны для ўсіх гаворак. Этымалагічны *ы захаваўся ва ўсіх гаворках: *сын, ды́м, вы́со́ко*.

Галосны [ы] на месцы былых этымалагічных галосных пашыраны ў гаворках паўднёвага захаду рэгіёна. Тут ён вымаўляецца ў наступных пазіцыях: на месцы этымалагічнага *і пасля этымалагічных мяккіх /паўмяккіх/ зычных, акрамя *л: *мы́ска, вы́шн'а, пы́ла*; на месцы *е, *Ѣ ў першым пераднаціскным складзе пасля губных: *мы́шо́к, вы́дро́*; на месцы *е ў першым пераднаціскным складзе пасля *н: *ны́ма, ны́ зна́йу*; на месцы *е ў першым пераднаціскным складзе пасля прэдняязычных *д, *т, *з, *с: *зы́мл'а, сы́стра* /за выключэннем н.п. Брады, Шчарчо́ва, дзе ў адзначанай пазіцыі вымаўляецца галосны, сярэдні паміж [ы] і [э]: *зы́мл'а, сы́стра*/. У гэтых жа гаворках у слове 'пя́та' гук [ы] выступае ў пераднаціскным складзе на месцы былога *ѣ: *пы́та*.

У новых закрытых складах пад націскам на месцы *о вымаўляецца [ы] пасля прэдняязычных, акрамя *л у гаворках на паўднёвым захадзе Верхняга Над'ясельдзя, а таксама на поўначы адзначанага рэгіёна ў гаворцы в. Ві́тараж і на поўдні даследуемай тэрыторыі ў маўленні жыхароў в. Бо́ркі Кобрынскага раёна: *сты́г*.

У слове ‘многа’ гук [ы] вымаўляецца ў гаворках паўднёвага захаду рэгіёна спарадычна: *мныго*.

У прыназоўніку-прыстаўцы **пад**, **пад**- вымаўленне гука [ы] адзначана ў гаворцы в. Стараволя: *пыд лаўкайу, пыдн’ала*.

Кансанантызм. Мяккія губныя найбольш пашыраны ў гаворках на поўначы даследуемага рэгіёна. Таксама яны характэрны для асобных гаворак у цэнтральнай і заходняй частках Пружанскага раёна. Тут губныя зычныя мяккія перад *е і *Ѣ: *б’эраг, б’эрог, б’эрэг, п’асок, п’есок, м’ашок, м’ешок, в’асна, в’есна*. Носьбітамі гаворкі г.п. Шарашова губныя зычныя ў асобных словах вымаўляюцца перад *е і *Ѣ ў націскным складзе цвёрда, у ненаціскным – мякка: *бэрэг, п’есок*. У гаворках у цэнтры, на паўднёвым усходзе, паўднёвым захадзе і большасці гаворак на захадзе рэгіёна ў адзначанай пазіцыі [б], [п], [м], [в] цвёрдыя: *бэраг, бэрог, бэрэг, пасок, пысок, пэсок, машок, мышок, мэшок, васна, высна, вэсна*.

Перад этымалагічным *і губныя мяккія амаль ва ўсіх гаворках даследуемага рэгіёна: *в’ішн’а, м’іска, п’іла*. У маўленні жыхароў некаторых населеных пунктаў /н.п. Вітараж, Обеч, Залужжа, Брады/ губныя зычныя перад *і паўмяккія: *в’ышн’а, м’ыска, п’ыла*. У гаворках на паўднёвым захадзе Верхняга Над’ясельдзя губныя зычныя цвёрдыя: *вышн’а, мыска, пыла*.

Мяккі [м’] перад этымалагічным галосным *е захаваўся ў гаворках паўночнага ўсходу, у некаторых гаворках захаду даследуемага рэгіёна і ў гаворках в. Дабучын, г.п. Шарашова цэнтральнай часткі Пружанскага раёна і в. Боркі Кобрынскага раёна: *м’асо, м’ата*. Большасці гаворкам, у прыватнасці ў цэнтры, на захадзе, на паўднёвым усходзе, на паўднёвым захадзе (часткова) і некаторым гаворкам на паўночным усходзе даследуемага рэгіёна характэрна цвёрдае вымаўленне губных зычных з зычным [й] перад этымалагічным націскным гукам *е: *мйасо, мйата*. У некаторых гаворках на паўднёвым захадзе і паўднёвым усходзе даследуемай тэрыторыі пасля губнога [м] вымаўляецца [н]: *мн’асо, мн’ата*.

Зычны [л] перад этымалагічнымі *е, *і вымаўляецца мякка ва ўсіх гаворках: *пól’е, л’іна, кал’і, кол’і*.

Пярэднеязычныя зычныя, акрамя *л, перад рэфлексамі мінулага галоснага *е мяккія на паўночным усходзе, захадзе і ў некаторых гаворках у цэнтры даследуемага рэгіёна: *з’амл’а, з’емл’а, з’імл’а, с’алó, с’елó, с’іло*. Цвёрда гэтыя зычныя вымаўляюцца ў цэнтральнай, паўднёва-ўсходняй і паўднёва-заходняй частках рэгіёна: *зэмл’а, зымл’а, сэлó, сьлó*.

Перад этымалагічнымі *і зычныя *д, *т, *з, *с, *н мяккія амаль ва ўсіх гаворках Верхняга Над’ясельдзя: *з’імá, с’іла*. У даследуемых гаворках на паўднёвым захадзе рэгіёна дадзеныя зычныя цвёрдыя: *зыма, сыла*. У некаторых гаворках паўднёвага ўсходу /н.п. Вітараж, Обеч, Боркі/, паўднёвага захаду /в. Брады/ і ў гаворцы в. Вітараж на поўначы Верхняга Над’ясельдзя гэтыя зычныя ў адзначанай пазіцыі паўмяккія: *з’ыма, с’ыла*.

Зычныя [з], [с] перад наступнымі мяккімі зычнымі, акрамя заднеязычных, вымаўляюцца мякка, паўмякка і цвёрда. Мякка яны вымаўляюцца ў гаворках паўночна-ўсходняй, заходняй і ў некаторых гаворках цэнтральнай часткі рэгіёна: *с’в’ет, с’н’ег*. Паўмякка – у некаторых гаворках паўднёвага захаду і паўднёвага ўсходу вывучаемай тэрыторыі, а таксама гаворцы в. Вітараж: *с’в’ет, с’н’ег, с’в’ит, с’н’иг*. Ва ўсіх астатніх гаворках [з], [с] цвёрдыя: *св’ет, сн’ег, св’ит, сн’иг*.

Этымалагічныя *д, *т мяккія перад рэфлексамі былога галоснага *е на паўночным усходзе, захадзе і ў некаторых гаворках у цэнтры рэгіёна: *дз’ен’, идз’э, ц’еплó, ц’аплó*. Ва ўсіх астатніх даследуемых гаворках гэтыя зычныя ў адзначанай пазіцыі вымаўляюцца цвёрда: *дэн’, идэ, тэплó*.

Перад этымалагічным *і для большасці гаворак рэгіёна характэрна дзеканне-цеканне: *л’удз’і, ц’іхо*. У гаворках на паўднёвым захадзе і некаторых на паўднёвым усходзе Верхняга Над’ясельдзя дадзеныя зычныя цвёрдыя: *л’уды, тыхо*.

Што датычыцца мяккіх [д’], [т’] у іншых пазіцыях, дык яны захаваліся толькі ў некаторых гаворках паўднёвага захаду і паўднёвага ўсходу рэгіёна.

Зычны [д’] у дадзеных гаворках вымаўляецца мякка перад [e], [i], [a] з былых *ѣ, *ь і *е: *д’ед, д’ід, д’алка, с’ад’*. У адзінкавых гаворках паўднёвага захаду даследуемага рэгіёна зафіксавана паўмяккае вымаўленне зычнага [д’] у пазіцыі перад ы¹ з былога *ь: *д’ы’д*. У асобных гаворках цэнтральнай часткі рэгіёна ва ўсіх пазіцыях, акрамя пазіцыі перад *е, зафіксавана вымаўленне [д’] з прыгукам [з’]: *л’уд’з’і, д’эд, д’алка, с’ад’*/вв. Смалянца, Асятніца, Кóмлішча і інш./.

Мяккі [т’] захаваўся ў некаторых гаворках паўднёвага захаду і паўднёвага ўсходу даследуемага рэгіёна ў пазіцыях перад *ь, *е: *т’ашко, пйат’*. У гэтых жа гаворках у пазіцыі перад *Ѣ [т’] вымаўляецца паўмякка: *т’ен’*.

У большасці гаворак даследуемага рэгіёна (поўнач, паўночны ўсход, захад і гаворкі цэнтральнай часткі рэгіёна) [д] і [т] у дадзеных пазіцыях перайшлі ў [дз'], [ц']: *дз'ед, дз'алка, с'адз', ц'ен', ц'ажко, п'ац', п'ац'*.

У гаворцы в. Бóркі Кобрынскага раёна ў пазіцыі перад [е] з былога ***Ѣ** зафіксавана цвёрдае вымаўленне [т']: *тэн'*.

Зычны ***н** мяккі перад рэфлексамі з мінулага ***е** на поўначы, захадзе і ў некаторых гаворках ў цэнтры рэгіёна: *н'ема́, н'е зна́йу, н'іма́, н'і зна́йу*. У астатніх гаворках дадзены зычны вымаўляецца цвёрда: *нэма́, нэ зна́йу, ныма́, ны зна́йу*.

У былых спалучэннях ***гы**, ***кы**, ***хы** заднеязычныя захаваліся цвёрдымі толькі ў некаторых гаворках паўднёвага захаду рэгіёна /вв. Галасяціна, Шчарчо́ва, Ды́мнікі/: *дoрoгý, кoрoткý*. Паўмяккае вымаўленне [г'], [к'], [х'] зафіксавана таксама ў некаторых гаворках паўднёвага захаду Верхняга Над'ясельдзя і, як адзінкавае, на паўночным усходзе ў маўленні жыхароў в. Ві́тараж: *дoрoг·ý, кoрoтк·ý*. Ва ўсіх астатніх даследуемых гаворках былыя зычныя перайшлі ў мяккія: *дaраг·í, дoрoг·í, кaрoтк·í, кoрoтк·í*.

Цвёрдыя зычныя ***г**, ***к**, ***х** у пазіцыі перад [е] ў прыметніках ніякага роду адзіночнага ліку сустракаюцца ў некаторых гаворках паўднёвага захаду рэгіёна і ў гаворцы в. Ві́тараж: *дoвгэ, кoрoткэ*. У некаторых гаворках паўднёвага захаду і паўднёвага ўсходу Верхняга Над'ясельдзя зафіксавана ў акрэсленай пазіцыі паўмяккае вымаўленне дадзеных зычных: *дoўг·эе, дoвг·эе, кoрoтк·эе*. У гаворках у цэнтральнай і паўднёва-ўсходняй частак абследаванай тэрыторыі ў гэтай пазіцыі заднеязычныя мяккія: *дoўг·е, дoўг·ее, кoрoтк·е, кoрoтк·ее*.

Этымалагічны ***р** ва ўсіх гаворках даследуемага рэгіёна ацвярдзеў: *рэчка, грэх, рэзац'*.

Шыпячыя зычныя [ж], [ч], [ш] ацвярдзелі амаль ва ўсіх даследуемых гаворках: *ша́пка, жа́ба*. Шыпячы ***ж** вымаўляецца мякка ў некаторых гаворках паўднёвага захаду рэгіёна ў словаформе 'на мяжы': *на мэж·í, на мыж·í*. У асобных гаворках паўднёвага захаду і паўднёвага ўсходу Верхняга Над'ясельдзя ён спарадычна вымаўляецца паўмякка: *на мэж·э́, на мыж·э́, на мэж·ы́, на мыж·ы́*.

Мяккасць зычнага ***ц** разглядаецца на прыкладзе слова 'хлопец', 'хлопцы'. У большасці гаворак зычны ***ц** ацвярдзеў: *хло́пэц, хло́пцы*. Але ў гаворках паўднёвага захаду рэгіёна ***ц** вымаўляецца цвёрда і паўмякка: *хло́пэц, хло́пцы·í*. У гаворках в. Ві́тараж Пружанскага раёна і в. Бóркі Кобрынскага раёна зафіксавана вымаўленне мяккага ***ц**: *хло́пцы·í, хло́п·еу́*.

Зычны ***в**, які паходзіць з ***в**, ***л**, у даследуемых гаворках даў рэфлексы «ў» і губна-зубны /в/. Рэфлекс «ў» зафіксаваны ў пераважнай большасці гаворак рэгіёна: *куп·íў, купьíў, лаўка*; губна-зубны /в/ у гаворках паўднёвага захаду Верхняга Над'ясельдзя, в. Ві́тараж Пружанскага раёна і в. Бóркі Кобрынскага раёна: *купíв, ла́вка*.

Асіміляцыя па глухасці адзначана практычна ва ўсіх даследуемых гаворках: *ка́ска, зага́тка*.

На месцы былога спалучэння «**мяккі зычны + ъ**» у становішчы паміж галоснымі няма паслядоўнасці ў вымаўленні зычных. У слове 'зелле' гук [л] вымаўляецца ў адзначанай пазіцыі падоўжана ў некаторых гаворках паўднёвага захаду, паўднёвага ўсходу, спарадычна ў гаворках цэнтральнай і паўночна-ўсходняй частак рэгіёна: *з'э́лл'е, з'э́лл'о, з'і́лл'е, зы́лл'е*. У астатніх гаворках або захавалася спалучэнне «**мяккі зычны + ъ**» або вымаўляецца адзін мяккі гук [л']: *з'э́л'је, з'э́л'жо, з'і́л'је, з'э́л'е, з'э́л'о, з'і́л'е*. У слове 'насенне' падоўжаныя зычныя захаваліся практычна ва ўсіх абследаваных населеных пунктах: *нас·э́нн'е, нас·э́нн'о, нас·íнн'е, насы́нн'е*. У чатырох вёсках /н.п. Мура́ва, Навасёлкі, Ліхасельцы, Баравікі/ вымаўляецца адзін мяккі гук [н']: *нас·э́н'е*.

Што датычыцца пратэтычных зычных [в] і [г], то яны характэрны многім гаворкам. Аднак пашыранасць гэтых зычных у гаворках дадзенага рэгіёна неаднолькавая. Пратэтычны [в] у словах 'вока', 'возера' вымаўляецца толькі ў гаворках на паўночным усходзе Верхняга Над'ясельдзя: *во́ко, во́з'еро*. Ён жа мае месца ў слове 'ануча', дзе спарадычна адзначаецца ў асобных гаворках на паўднёвым захадзе адзначанага рэгіёна: *вну́ча*. Значна шырэй адзначаецца вымаўленне [г]. Прыстаўны [г] у словах 'араць', 'ануча' пашыраны на поўначы, на захадзе і спарадычна на паўднёвым усходзе даследуемай тэрыторыі: *гара́ц', гара́ц'и́, гора́ц'и́, гора́ты, гану́ча, гону́ча*. Акрамя таго, у асобных гаворках на паўднёвым усходзе /н.п. Обеч, Залужжа/ рэгіёна пратэтычны [г] ужываецца ў словах 'вока', 'возера': *го́ко, го́з'еро*. Тэрыторыі пашырэння форм з прыстаўнымі гукамі супрацьстаўляецца кантынуум, дзе прыстаўныя [в], [г] наогул не адзначаюцца. Слова без пратэтычных гукаў ужываюцца найчасцей у гаворках цэнтральнай часткі рэгіёна: *о́ко, о́з'еро, ора́ц'и́, ону́ча*.

Займеннікі **ён, яна, яно, яны** вымаўляюцца з пратэтычным [в] у большасці гаворак: *вон, вуон, вун, в'ін, вонá, вонó, воны́, ванá, ванó, ваны́, вунá, вунó, вуны́*. Выключэнне складаюць гаворкі поўначы Верхняга Над'ясельдзя: *йон, йанá, йанó, йаны́*.

Цікавы выпадак у даследуемым рэгіёне назіраецца пры рэалізацыі зычнага [г] у слове 'эздзіць'. У большасці гаворак [з] захоўваецца: *эздз'іц', эздз'іц'і, эзд³іц'і, эздыты, іздыты*. Аднак на паўночным усходзе рэгіёна існуе мікраарэал /вв. Таўцвілы, Калазубы, Ёскаўцы/, дзе зычны [з] перайшоў у зычны [г]: *эгдз'іц'*.

ВЫВАДЫ

Для даследуемых гаворак у цэнтральнай частцы, на ўсходзе і на паўднёвым усходзе Верхняга Над'ясельдзя характэрны васьміфанемны склад галосных: [i], [ы], [e], [a], [o], [y], [ie], [yo], для гаворак поўначы, захаду і паўднёвага захаду даследуемай тэрыторыі – шасціфанемны склад галосных: [i], [ы], [e], [a], [o], [y].

Кансанантызм даследуемых гаворак характарызуецца наяўнасцю агульных і спецыфічных, рэгіянальных асаблівасцей. Да агульных асаблівасцей адносяцца наяўнасць звонкай цвёрдай [дж], пратэтычных [в], [г], падоўжаных мяккіх [з'], [л'], [н'], [с'] і зацвярдзелых [ж], [ч], [ш]. Спецыфічныя, рэгіянальныя асаблівасці выяўляюцца ў адрозненні па цвёрдасці і мяккасці, глухасці і звонкасці зычных, наяўнасці або адсутнасці мяккіх афрыкат [дз'], [ц'] і губнога [ў] /нескладовага/.

ЛІТАРАТУРА

1. Атлас украінскай мовы. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – Київ: Наукова думка, 1988. – Т.2. – 518 с.
2. Босак, А.А. Атлас гаворак Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці і сумежжа (Верхняга Над'ясельдзя). Фанетыка і марфалогія / А.А. Босак, В.М. Босак. – Мінск: ІВЦ Мінфіна, 2005. – 94 с.
3. Босак, А.А. Дыферэнцыяцыя і арэальныя сувязі гаворак Верхняга Над'ясельдзя: дыс. ... канд. філ. навук: 10.02.01 / А.А. Босак; Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі. – Мінск, 2006. – 257 с.
4. Босак, А.А. Народныя гаворкі Верхняга Над'ясельдзя / А.А. Босак, В.М. Босак // Веснік Палескага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя грамадскіх і гуманітарных навук. – 2008. – № 1. – С. 3 – 7.
5. Клімчук, Ф.Д. Гаворкі Заходняга Палесся. Фанетычны нарыс / Ф.Д. Клімчук. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 127 с.
6. Крывіцкі, А.А. Дыялекталогія беларускай мовы / А.А. Крывіцкі. – Мінск: Вышэйшая школа, 2003. – 294 с.
7. Леванцэвіч, Л.В. Лінгвагеаграфічная групоўка гаворак Бярозаўскага раёна: дыс. ... канд. філ. навук: 10.02.01 / Л.В. Леванцэвіч; Інстытут мовазнаўства АН Беларусі. – Мінск, 1996. – 291 с.
8. Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny. – Wrocław, Warszawa. – 1980–1999.

PHONETIC PARTICULARITIES OF SUBDIALECTS OF VERKHNYAYE NADYASELDZE

A.A. BOSAK, V.M. BOSAK

Summary

The main phonetic particularities have been presented in this edition as well as the areals and borders of subdialects of Verkhnyaye Nadyaseldze (Pruzhany district of Brest region and its boundary territory) have been determined.

Паступіў у рэдакцыю 8 ліпеня 2008 г.